

Hlobil, Ivo

**Formální analýza tzv. Přemyslovského paláce v Olomouci a
klasicizující ornamentika románského dómu v Lundu**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada
uměnovědná. 1990-1992, vol. 39-41, iss. F34-36, pp. [87]-93*

ISBN 80-210-0699-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110526>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

I VO HLOBIL

**FORMÁLNÍ ANALÝZA
TZV. PŘEMYSLOVSKÉHO PALÁCE V OLOMOUCI
A KLASICIZUJÍCÍ ORNAMENTIKA
ROMÁNSKÉHO DÓMU V LUNDU**

V souvislostech stylové analýzy Přemyslovského paláce v Olomouci je od roku 1959 připomínán dóm v Lundu.¹ Tehdy poprvé spojil V. Richter v souhlase s názorem V. Mencla architektonickou výzdobu Přemyslovského paláce s „italskou klasicizující vlnou“ přicházející z Porýní, přičemž konstatoval analogický výskyt zvláštního druhu vejcovce na orámování šestiúhelníkových oken krypty dómu ve Špýru a na náběžníku jednoho ze sdružených sloupkových oken Přemyslovského paláce. Připomněl, že „tentýž prvek v téměř použití jako v Olomouci, tj. na náběžníku korintizující figurální hlavice, i se zubořezem, nalézáme též v jižní lodi katedrály v Lundu“ — s datováním: dóm svěcen 1145, v nedokončeném stavu.

Nemůže však být přehlédnuto, že V. Richter v konkrétním provedení srovnávaných dekorativních detailů v Olomouci, Špýru a Lundu upozornil i na podstatné rozdíly. Zatímco v případě Špýru (Mohuče) a Lundu psal o práci téže italské dílny, která působila později i v hessenském Ilbenstadtu a v Brémách, antikizující výzdobu Přemyslovského paláce považoval vzhledem k tvarové redukci a optickému pojetí až za druhotný projev italského vlivu, jehož autorem už nemohl být rodilý Ital. Vůči Olomouci analogické pojetí našel v obdobně pojednaných hlavicích ze Siegburgu u Kolína n. Rýnem a Utrechtu. Cestu, po které se umění tohoto druhu mohlo dostat ze západní Evropy do Olomouce, naznačil odkazem na stylově příbuznou korintskou hlavici tzv. biskupské chodby v Magdeburgu (datovanou do počátku 13. století).

Po V. Richtrovi přistoupil k výkladu antikizujících prvků Přemyslovského paláce v Olomouci I. Neumann.² V souhlase s názorovým vývojem uměleckohistorického poznání západoevropské románské architektury

¹ V. Richter: *Raněstředověká Olomouc*. Spisy University v Brně — filosofická fakulta 63. Praha — Brno 1959, s. 103.

² I. Neumann, *Pozdně románská architektonická plastika v Olomouci*. — In: Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 2. Ostrava 1973, s. 13—29, zvl. s. 24—25, 27.

spojoval italské vlivy zasahující Porýní a Skandinávii už s první polovinou 12. století, k čemuž V. Richter ještě postrádal dostatek argumentů, a tudíž ne s Přemyslovským palácem, který nadále s V. Richtrem datoval až po roce 1204. Odtud konstatoval: „Vlna, která prošla ze severní Itálie Porýním a dostala se až do švédského Lundu, se nezdá být možným východiskem pro architektonickou plastiku v Olomouci.“ Vejcovce vyskytující se ve Špýru, Lundu a Olomouci nepovažoval za specifický znak skupiny.

Odlišný názor na antikizující ornamentiku Přemyslovského paláce hlásá od roku 1977 A. Rozehnal,³ autor stavební analýzy tohoto významného objektu. Trvá na tom, že nejen Lund, ale i Přemyslovský palác jsou projevy přímého vlivu stavby dómu ve Špýru (za císaře Jindřicha IV., zemřel 1106). V. Richtrem vyzorovaný rozdíl mezi tvorbou italských kameníků a deriváty jejich západoevropských následovníků byl ponechán stranou. Pro skupinu geneticky příbuzných staveb je podle A. Rozehnal typický právě výskyt „špýrského typu vejcovcové pásy.“ V lundské katedrále na ni upozornil v případě baldachýnu (= edikuly) oltářního výklenku severního transeptu a u náběžníku jedné z hlavic jižní (= správně severní) lodi — kromě příkladu zmíněného předtím V. Richtrem, s datováním „před 1145“. Výskyt vejcovce tohoto druhu A. Rozehnal navíc ještě konstatoval v polském Czchówe, Prandocinu, Opatówe a v Perekslawlu-Zaleském, tedy ještě dále na sever a východně od Olomouce. Předpokladem všech úvah v tomto směru bylo předatování vzniku Přemyslovského paláce do prvních tří desetiletí 12. století.

Závěry A. Rozehnal autoritativně podpořil D. Líbal,⁴ který už dříve odmítl pozdní datování Přemyslovského paláce po roce 1204. I on trvá na bezprostřední spojitosti mezi Špýrem II. a Olomoucí: „Vysoká umělecko-historická úroveň v Olomouci aplikovaného tvarosloví vylučuje současně větší časový rozdíl mezi zrodem obou architektur... Na olomouckých oknech museli nezbytně pracovat někteří členové špýrské dvorské huti, jen tak lze vůbec vysvětlit výraznou analogii forem společných oběma stavbám.“ Podle D. Líbala měl být Přemyslovský palác započat nejpozději v roce 1131 (= letopočet svěcení dómu sv. Václava, k němuž se palác váže). Co se týká dómu v Lundu, uvádí D. Líbal datování už kolem roku 1125, tj. odlišně od V. Richtera.

Srovnávání architektonické ornamentiky Přemyslovského paláce a dómu v Lundu omezující se na výskyt specifického typu vejcovce jako by jednoznačně prokazovalo obdobnou závislost obou těchto staveb na jejich předpokládaném východisku ve Špýru — ve smyslu šíření shodného klasicizujícího projevu italských vlivů do západní Evropy a odtud na sever

³ A. Rozehnal: *Vznik a zánik románského Přemyslovského paláce v Olomouci*. — In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Philosophica-aesthetica 5. Praha 1979, s. 21—46, zvl. s. 27—29, 31 a tab. č. 37—38, s. 53.

⁴ D. Líbal: *Výtvarné a časové zařazení oken románského Přemyslovského paláce v Olomouci*. — In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis (dále jako v pozn. 3), s. 59—65. Týž, *Přemyslovský palác v Olomouci — vrcholné dílo románské architektury ve střední Evropě*. Umění 36, 1988, s. 169—171.

a východ. Je však třeba upozornit, že takový názor mohl vzniknout pouze za situace vylučující poznání architektury dómu v Lundu přímo na místě a bez přihlídnutí k současnému názoru švédského badání na provenienci této stavby. Z autopsie se jeví otázky reálného srovnávání architektonické výzdoby Přemyslovského paláce a dómu v Lundu odlišně.

Lund se nachází, jak známo, v nejjihnější části Švédska (Skåne, něm. Schonen), která ve středověku patřila k Dánsku. Biskupství bylo v Lundu ustanoveno 1060. První zdejší biskupský kostel založil asi krátce po 1081 dánský král Knut IV. Svatý. Zprvu byl zamýšlen pouze jako dvorní kostel, k jeho úplnému předání lundskému biskupovi došlo v roce 1085. Byla to jednoduší stavba s pravoúhlým presbytářem, menších rozměrů. Zanikla v souvislosti výstavby nové, dnešní katedrály, neboť se nacházela na ploše vymezené jejím půdorysem.⁵ Na počátku 12. století dosáhli dáňští králové povýšení lundského biskupství na arcibiskupství, jediného pro celou Skandinávii. S výstavbou nového dómu v Lundu bylo započato za prvního zdejšího arcibiskupa Ascera (†1137). V *Necrologium Ludense* je 1123 zaznamenáno svěcení hlavního oltáře sv. Jana Křtitele v kryptě 1126 a 1131 tamže svěcení postranních oltářů.⁶ V *Memoriale fratrum* je uveden „Donatus architectus magister operis huius ecclesie“, jenž zemřel (nejpozději) během první poloviny 30. let 12. století.

Po Ascerově smrti pokračoval ve výstavbě nového dómu v Lundu arcibiskup Eskil (†1182), významná osobnost skandinávských i evropských církevních dějin 12. století, působením připomínající olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka (†1151), dovršitele stavby zdejšího románského dómu sv. Václava (dokončen 1141) a stavebníka Přemyslovského paláce (stavba zahájena po nebo kolem 1141). Eskil byl muž evropského rozhledu, spřátelený s Bernardem z Clairvaux, bojovný zastánce církevní svrchovanosti. V roce 1144 pozval do země cisterciáky, byl rozmnožitelem počtu kanovníků lundské kapituly. Pronásledován zeměpanskou mocí, vzdal se nakonec arcibiskupského úřadu a odešel do kláštera v Clairvaux. Za Eskila byl v lundském dómu 1145 vysvěcen hlavní oltář. Vedoucím huti byl tehdy pravděpodobně „Regnerus lapiscida“. Eskilův dóm se nedochoval v původní podobě, během dalších staletí na něm došlo k mnoha změnám. Po požáru 1234 byla jeho hlavní loď, dotud plochostropá, zaklenuta šestidílnými gotickými klenbami (v 19. století nahrazeny klenbami čtyřdílnými) a objevil se letner (odstraněn 1830). Počátkem 16. století proběhla rekonstrukce a zřejmě i definitivní dostavba středověké architektury vestfálským mistrem Adamem van Dürenem. Po úpravách ve 30. letech 19. století nastala 1868—1880 puristická restaurace H. Zettervalla, během

⁵ E. Cinthio: *The oldest Bishop Churches in Lund and Antiquarian Observation in Connection with the Restoration of Lund Cathedral*. Separát z: *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1960, s. 73—106, fig. 8. T ý ž, *Der Dom zu Lund in romanischer Zeit*. *Arte Lombarda* 6, 1961, s. 178—190.

⁶ O oltářích dómu v Lundu chronologický přehled na základě pramenných zpráv psal nedávno G. Axel-Nilsson: *Thesaurus Cathedralis Lundensis*. *Acta Regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis*. *Lunds domkyrkas medeltida skattsamling*. *Humaniora* 30. Göteborg 1989, s. 51—74.

níž lundský dóm získal svou dnešní podobu včetně západního dvouvěžového průčelí.

Dóm v Lundu je vystavěn jako rozměrná trojlodní románská bazilika na půdorysu vycházejícím z modulového uplatnění čtverce křížení hlavní a příčné lodi. Vyčleněný presbytář ukončuje vysoká apsida, na vnější straně náročně architektonicky členěná rozvržením do tří etáží. Pod východní částí kostela se nachází velká trojlodní krypta, zaklenutá křížovými klenbami s pasy, podchycená rozmanitě zdobenými sloupy.

Při detailní prohlídce dómu v Lundu zjistíme výskyt „špýrského vejcovce“ na více místech, než se o tom u nás zatím psalo: *a/ exteriér* — korunní římsa severní boční lodi, zde v restaurované podobě (originální vzorek zachován v Domkyrkomuseet); *b/ interiér* — v *transpetu* na archivoltě edikuly severního oltářního výklenku, v *severní boční lodi* římsová kyma hlavic 2. a 3. polosloupu při obvodových zdech (původně jistě zamýšleno jako součást průběžné římsy po celé délce lodi), zde ve spojení se zubořezem, v *hlavní lodi* římsa pilíře uprostřed 1. pole (od východu) na severní straně, v *severní boční lodi* římsová kyma 2. a 3. polosloupu (v této lodi bez zubořezu). V *kryptě*, nejstarší části kostela, se vyskytuje uvedený typ vejcovce pouze jednou — pod římsou při severním vstupu z boční lodi a na nejmladší části kostela, v apsidě, se nevyskytuje vůbec.

Zdůraznit je třeba, že antikizující ornamentika se v lundském dómu neprojevuje pouze uvedenými a u nás dosud pouze sledovanými příklady výskytu charakteristického typu vejcovce. Naopak v tomto smyslu jde pouze o málo výrazné detaily. Mnohem nápadněji se ke klasicizujícímu směru románské architektury přihlašují vysoké sloupy edikulové architektury oltářních výklenků v transeptu, severní portál trojlodí nebo akantové hlavice polosloupů v bočních a hlavní lodi. Vedle klasicizující orientace se navíc ještě v Lundu vyskytuje velké bohatství ornamentiky odlišného prapůvodu, charakterizované pletenci a uzly, rostlinnými úponky, prolínající se lidské a zvířecí postavy.

Pro naše bádání zatím směrodatné datování antikizující ornamentiky dómu v Lundu bylo přejímáno ze starší uměleckohistorické literatury nebo v poslední době z průvodce tímto kostelem.⁷ Mezitím nový pohled na tuto problematiku přinesl archeologický a uměleckohistorický průzkum Švéda E. Cinthia.⁸ Podstatný se jeví záznam o svěcení jižního postranního oltáře v kryptě roku 1131, jestliže právě k tomuto oltáři byly přeneseny relikvie ze starého kostela („reliquie. . . de altari veteris monasterii translate“), jehož základy odkryl a vůči novému kostelu zaměřil E. Cinthio. Odtud lze předpokládat, že starý kostel byl liturgicky využíván až do roku 1131 a že nový dóm, konkrétně trojlodí nad ním, muselo být postaveno až později. Druhá stavební perioda románského dómu v Lundu, která s tím souvisí, mohla nastat až za arcibiskupa Eskila (od

⁷ E. Graebe: *Lund Cathedral: A guide for visitors*. — Těž německy: *Der Dom zu Lund: Ein Führer*. Lund 1975 (kvalitní fotosnímky).

⁸ E. Cinthio: *Der Dom zu Lund* (cit v poz. 5).

1138), ve 30. letech lundského kapitulního probošta. Teprve s touto stavební periodou pak souvisí výskyt antikizující ornamentiky. Ve 40. letech je dokončováno po změně plánu trojlodí. V průběhu 30. a asi ještě i počátkem 40. let získala dnešní podobu trojetážová apsida, avšak její výzdoba byla realizována podle E. Cinthia, nehledě na svěcení hlavního oltáře 1145, ještě v 50. letech a snad až do doby kolem roku 1160.

Je zřejmé, že výskyt klasicizující ornamentiky dómu v Lundu, nevykytující se na počátku (krypta) a závěru jeho výstavby (apsida), svým vznikem souvisí se 30.—40. lety 12. století. Ojedinelý vejcovec „špýrského typu“ při severním východu z krypty do severní lodi datuje termínem post quem odstranění zdiva starého kostela v prostoru nad tímto místem po roce 1131. (Polemizováno může být se závěry E. Cinthia, podle našeho názoru, co se týká postupu prací na realizaci architektonické ornamentiky dómu v Lundu. Podle E. Cinthia stavba nového dómu byla zahájena od západu, k čemuž ho zřejmě přivedla skutečnost, že se v západní části trojlodí /ještě/ nenachází sledovaná italská ornamentika. Absence této ornamentiky v západní části trojlodí však vyplynula spíše z nedokončenosti prací toho druhu, jež byly prováděny na osazených člancích přímo na místě, přičemž se postupovalo naopak od východu k západu. Prokazuje to sled výzdoby jednotlivých článků přecházející právě v tomto směru od definitivních tvarů k nedokončeným bosám a nakonec i vůbec nepojednaným plochám, což svědčí o uvážnutí proponovaných prací. V jižní lodi výzdobné práce skončily u poslední — sedmé — hlavice ve sledu přízedních poloslopů od východu, v severní lodi u hlavice čtvrté, ve střední lodi v polovině její délky, tj. po dokončení druhého pole — pak už došlo pouze k prořezání profilu římsy u následné jižní strany dalšího travé. Přerušeni prací lze evidovat také na edikulové architektuře západní strany transeptu, zde však asi v druhotném umístění.)

Švédské bádání už dříve odmítalo závislost vzniku architektonické výzdoby dómu v Lundu na Špýru a Mohuči.⁹ E. Cinthio takovýto názor absolutizoval: „Wir müssen heute überhaupt eine ablehnende Stellung gegenüber der von früheren und vor allem von deutschen Forschern vertretenen Anschauung annehmen, dass, die ludensische Architektur und Ornamentik, auch bezüglich der italienischen Elemente, von und vor allem via die rheinländische Dome in Speyer und Mainz hergeleitet ist.“¹⁰ Zdůraznil, že jedna z uplatněných tendencí v lundské ornamentice, čistě komasko-lombardský styl, se na jmenovaných německých stavbách nevyskytuje a že trojetážová apsida je v Lundu starší, než obdobné příklady v Německu a také je architektonicky elegantnější a harmoničtější.

⁹ E. Wrangel: *Lunds domkyrkas konsthistoria*. Lund 1923 — s obsáhlým něm. a franc. resumé, zde zvl. s. 347—348, 352—353.

¹⁰ Podle E. Cinthia (viz pozn. 8), s. 189, pozn. 7 nabyla téze o závislosti Lundu na Špýru díky R. Kautzschovi (*Der Dom zu Speyer*, Städel Jahrbuch 1, 1922) skoro dogmatický charakter. — Dodejme, že H. Fillitz: *Das Mittelalter I*. Propyläen Kunstgeschichte 5, (1969), s. 113—114 bez bližšího zdůvodnění nadále uvádí, že v dómě v Lundu „nachweislich lombardische Bauleute gearbeitet haben, die zuvor in Speyer tätig gewesen sind.“

Předpokládá přímý italský vliv do Lundu, nezprostředkovaný Porýním. I zde je třeba s E. Cinthiem souhlasit. Vždyť co se týká antikizující ornamentiky ve Špýru, ta byla dokončena k roku 1106, zatímco v Lundu k její aplikaci došlo nejdříve až ve 30. letech 12. století, tj. o celou generaci později.

Uvedené poznatky o dómě v Lundu mohou upřesnit problematiku Přemyslovského paláce v Olomouci. Především vylučují nějaké přímé spojitosti mezi Špýrem II., Lundem a Olomoucí. Vznik Špýru II. a Přemyslovského paláce dělí přibližně shodná nebo ještě delší časová vzdálenost,¹¹ jako Špýr a Lund. Také nelze — až na vejcovcový detail — k sobě přiřazovat antikizující ornamentiku Přemyslovského paláce a dómu v Lundu. Podstatný je už samotný rozdíl v rejstříku uplatněné románské ornamentiky, který je v Lundu nepoměrně bohatší. V Olomouci se mnohé tvary existující v Lundu vůbec nevyskytují. Oproti Lundu je v Olomouci rovněž nápadná radikálnější abstrahovanost všech antikizujících tvarů. Je třeba dát za pravdu V. Richtrovi, že v Olomouci už nebyli — na rozdíl od Lundu — šířiteli klasicizujícího pojetí románské architektury rodilí Italové, nýbrž asi až jejich následovníci. Jednoznačný závěr v tomto smyslu relativizuje pouze před několika lety uskutečněný překvapivý nález torsálně dochovaného reliéfu Klanění Tří králů, jakoby ještě se značným ohlasem antického sochařského iluzionismu (postava vpravo).

DIE STILKRITISCHE ANALYSE DES ROMANISCHEN PALASTES IN OLMÜTZ UND DER DOM ZU LUND

Der sog. Přemyslidenpalast in Olmütz, ein Wohnbau auf der Nordseite des dortigen St. Wenzelsdomes, wurde wahrscheinlich als Sitz des Bischofs Heinrich Zdík (1126 až 1151) und des Kapitels entweder nach 1141 oder um 1141 gebaut. Er stellt den bedeutendsten romanischen Bau seiner Art in den böhmischen Ländern dar. Beachtenswert sind vor allem seine antikisierenden Schmuckformen. Die Frage nach derer Provenienz wurde noch nicht eindeutig beantwortet. Das Vorkommen eines typisch geformten Eierstabes brachte einige tschechische Forscher zur Meinung, daß die Ornamentik des Přemyslidenpalastes von der klassifizierenden Phase des Ausbaues des Domes zu Speyer abhängig ist, die unter Kaiser Heinrich IV. (†1106) durchgeführt wurde. Den romanischen Dom zu Lund, wo es ähnliche Eierstäbe gibt, hielt man dann aufgrund der antikisierenden Ornamentik, die aus Speyer von den Italienern ausgebreitet worden sein soll, für eine skandinavische Analogie des romanischen Palastes in Olmütz.

¹¹ Důvody pro datování Přemyslovského paláce kolem nebo po roce 1141: I. Hlobil: *K vývoji a současnému stavu poznání Přemyslovského paláce v Olomouci*. Umění 32, 1984, s. 193—205, zvl. s. 199—200. Základním argumentem je zde stylová neseouměřitelnost západního průčelí dómu sv. Václava a Přemyslovského paláce — vzhledem k zásadnímu rozdílu aplikovaných architektonických článků a ornamentiky. Nelze ovšem zcela vyloučit, že k založení vlastní stavby Přemyslovského paláce mohlo dojít už souběžně s dokončováním dómu sv. Václava.

Der Autor des Aufsatzes macht auf eine Analyse des romanischen Domes zu Lund aufmerksam, die Erik Cinthio durchführte. Ihre schon vor einigen Jahren publizierten Ergebnisse widersprechen den simplifizierenden Vorstellungen von der direkten genetischen Folge: Speyer — Lund und Olmütz. Nach Erik Cinthios Feststellungen konnte die antikisierende Ornamentik des Domes zu Lund erst nach dem Jahr 1131 oder wahrscheinlich noch etwas später unter Erzbischof Eskil (1138—1177) entstehen. Es ist sehr interessant, daß der romanische Palast in Olmütz und der neue Dom zu Lund in fast derselben Zeit und aus Initiative von zwei Protagonisten der kirchlichen Machtpolitik des 12. Jahrhunderts, Heinrich Zdík in den böhmischen Ländern und Erzbischof Eskil in Skandinavien, erbaut wurden. Die beiden Bauwerke entstanden auch in einem ähnlichen Zeitabstand vor dem erwähnten Umbau des Kaiserdomes zu Speyer. Damit sind aber alle für uns wesentlichen Analogien zwischen Olmütz und Lund ausgeschöpft. Erik Cinthio setzt voraus, daß die italienischen Steinmetzen direkt aus Italien — nicht über Speyer — nach Lund kamen. Das bestätigt u. a. der große Reichtum der hiesigen Schmuckformen, die man in Olmütz nicht auffinden kann. Hier wurde das Repertoire der antikisierenden Ornamentik offensichtlich bescheidener und abstrahierter aufgefasst, durchaus fehlt es an zoomorphologischen Formen und an ornamentaler Verwertung menschlicher Gestalten. In diesem Zusammenhang erinnert man an Václav Richters schon früher geäußerte Meinung, daß in Olmütz keine gebürtigen Italiener, sondern erst von ihnen gelehrte westeuropäische Steinmetzen tätig waren. Eine eindeutige Entscheidung über diese Frage relativiert heutzutage nur ein Fund eines leider nur als Torso erhaltenen Reliefs, „Anbetung der Drei Könige“, das einen Einfluß der spätrömischen illusionistischen Kunst zu tragen scheint.

Für diskutabel hält der Autor des Aufsatzes den von Erik Cinthio interpretierten Prozeß der Dekorationsarbeiten an der Architektur des neuen Domes zu Lund, der im Dreischiff wahrscheinlich in der Richtung Ost — West und nicht umgekehrt realisiert wurde. Das deuten sowohl zahlreiche Bossen als auch die für eine Zierung nur vorbereitete Glieder an. Die Dekorationsarbeiten wurden im südlichen Seitenschiff an dem letzten (siebenten) Halbsäulenkapitell, im nördlichen Seitenschiff an dem vierten Kapitell und in dem Hauptschiff nach der Vollendung des zweiten Feldes bzw. nach dem Anfangsdurchschneiden einer Relieftiefe des folgenden Halbsäulenkapitells in der südlichen Arkade des weiteren Travée unterbrochen.

